

ПОНЯТТЄВИЙ АПАРАТ ІНСТИТУЦІЙНОГО АНАЛІЗУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**Панчишин С. М.
Гринькевич О. С.**

Диверсифікація індивідуальних і суспільних потреб у вищій освіті, інформаційних технологій у поширенні освітніх продуктів, вимоги до їхньої якості з боку різних груп стейкхолдерів, а також процеси інтернаціоналізації обумовлюють актуальність розвитку теоретичних моделей забезпечення конкурентоспроможності систем вищої освіти різного рівня.

Систематизовано сучасні теоретичні підходи до трактування сутності вищої освіти як системи та об'єкта інституційного аналізу конкурентоспроможності. На основі компетентнісного, процесного та інституційного підходів до аналізу сутнісних ознак вищої освіти запропоновано її визначення як системи неформальних (цінностей, звичаїв, способів мислення, поведінки тощо) і формальних (правових документів, стандартів, освітніх провайдерів, стейкхолдерів тощо) інститутів, які забезпечують розуміння визначальної ролі знань у самовдосконаленні, їхньому засвоєнні та збільшенні для реалізації цілей індивідуального та суспільного розвитку.

На основі принципів системного аналізу та комплементарності окреслено архітектуру національної системи вищої освіти. Її основними концептуальними елементами та об'єктами аналізу конкурентоспроможності є: 1) цінності, що визначають інтереси та потреби в нових знаннях і компетентностях; 2) інтереси та поведінка внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів вищої освіти; 3) формальні та неформальні освітні провайдери; 4) продукти та послуги як результати діяльності освітніх провайдерів у вищій освіті.

Комплексний аналіз взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх цілей і функцій стратегічного розвитку розвитку вищої освіти дає підстави сформулювати висновок, що основними сутнісними ознаками – критеріями аналізу конкурентоспроможності вищої освіти на всіх рівнях її функціонування та розвитку – є ефективність, якість і соціальна відповідальність.

Ключові слова: *вища освіта, інституційний аналіз, інституційна архітектура національної системи вищої освіти, освітні провайдери, стейкхолдери вищої освіти, освітні продукти, конкурентоспроможність вищої освіти.*

ПОНЯТИЙНЫЙ АППАРАТ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО АНАЛИЗА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

**Панчишин С. М.
Гринькевич О. С.**

Диверсифікація індивідуальних і суспільних потреб в вищому освітанні, інформаційних технологій в розповсюдженні освітніх продуктів, вимоги до їхньої якості з боку різних груп стейкхолдерів, а також процеси інтернаціоналізації обумовлюють актуальність розвитку теоретичних моделей забезпечення конкурентоспроможності систем вищого освітанні різного рівня.

Систематизовано сучасні теоретичні підходи до трактування сутності вищого освітанні як системи та об'єкта інституційного аналізу конкурентоспроможності. На основі компетентнісного, процесного та інституційного підходів до аналізу сутнісних ознак вищого освітанні запропоновано її визначення як системи неформальних (цінностей, звичаїв, способів мислення, поведінки і т. д.) і формальних (правових документів, стандартів, освітніх провайдерів, стейкхолдерів і т. п.) інститутів, які забезпечують розуміння визначальної ролі знань у самовдосконаленні, їхньому засвоєнні та збільшенні для реалізації цілей індивідуального та суспільного розвитку.

На основе принципов системного анализа и комплементарности обозначена архитектура национальной системы высшего образования. Ее основными элементами и объектами анализа конкурентоспособности являются: 1) ценности, определяющие интересы и потребности в новых знаниях и компетентностях; 2) интересы и поведение внутренних и внешних стейкхолдеров высшего образования; 3) формальные и неформальные образовательные провайдеры; 4) продукты и услуги как результаты деятельности образовательных провайдеров в высшем образовании.

Комплексный анализ взаимосвязанных внутренних и внешних целей и функций стратегического развития высшего образования дает основания сформулировать вывод о том, что основными сущностными признаками – критериями анализа конкурентоспособности высшего образования на всех уровнях ее функционирования и развития – являются эффективность, качество и социальная ответственность.

Ключевые слова: высшее образование, институциональный анализ, архитектура национальной системы высшего образования, образовательный провайдер, стейкхолдеры высшего образования, образовательные продукты, конкурентоспособность высшего образования.

THE CONCEPTUAL APPARATUS FOR INSTITUTIONAL ANALYSIS OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM COMPETITIVENESS

**S. Panchyshyn
O. Hrynkovich**

The diversification of individual and public needs for higher education, information technologies in the distribution of educational products, requirements to the quality on the part of various groups of stakeholders, as well as internationalization processes determine the relevance of the development of theoretical models ensuring the competitiveness of higher education systems of different levels.

Modern theoretical approaches to the interpretation of the higher education essence as a system and object of the competitiveness institutional analysis have been systematized. The definition of higher education as a system of informal (values, customs, ways of thinking, behavior, etc.) and formal (legal documents, standards, education providers, stakeholders, etc.) institutions that provide an insight in the key role of knowledge in self-improvement, its assimilation and increase for the purposes of personal and social development has been offered on the basis of competence, process and institutional approaches to the analysis of the essential characteristics of higher education.

The architecture of the national higher education system has been determined on the basis of system analysis and complementarity. Its main elements and objects of competitiveness analysis are: 1) values that define the interests and needs for new knowledge and competences; 2) interests and behavior of internal and external stakeholders of higher education; 3) formal and informal education providers; 4) products and services as a result of educational providers' activity.

The comprehensive analysis of interrelated internal and external goals and functions concerning the higher education strategic development leads to the conclusion that the effectiveness, quality and social responsibility are the main essential features – criteria for the analysis of higher education competitiveness at all levels of its operation and development.

Keywords: higher education, institutional analysis, architecture of the national higher education system, educational provider, stakeholders of higher education, educational products, competitiveness of higher education.

Розвиток складних і динамічних суспільних систем характеризується змінами та рефлексіями в науковому супроводі відповідних процесів. Його первинну основу становить поняттєво-термінологічний апарат, який акумулює найбільш суттєві характеристики досліджуваного об'єкта та відображає еволюцію його розвитку.

Разом із такими вже усталеними в дослідженні вищої освіти поняттями, як: "ринок освітніх послуг", "глобальний" та "європейський освітній простір", "освітні компетентності", – дістають поширення нові терміни, серед яких: "освітні провайдери" та "платформи", "корпоративні" та "срібні" університети, "міжнародна індустрія освіти", "стейкхолдери" вищої освіти. Зазначені терміни

відображають найбільш помітні тренди в галузі вищої освіти: її коммодифікацію (commodification) [1] і диверсифікацію, що виявляють у розширенні асортименту освітніх продуктів і способів їхньої "доставки", інтернаціоналізацію освітніх програм і наукових досліджень, щораз більшу динаміку процесів академічної мобільності. Очевидно, що процеси активної трансформації всіх складових вищої освіти в Україні потребують теоретичного осмислення та розвитку, насамперед, поняттєво-термінологічного апарату дослідження.

Розвитку напрямів, методології та інструментарію, у тому числі поняттєвого апарату, дослідження вищої освіти присвячені публікації таких вітчизняних учених,

як: О. Грішнова, В. Кремінь, О. Пащенко та Л. Яковенко, Ю. Рашкевич, Н. Савицька, У. Садова, І. Тимошенко, Л. Шевченко, А. Шевчук [2 – 10] та ін. У працях зазначених авторів, зокрема, у роботах [1; 2; 4; 6 – 10] зосереджено увагу на розумінні сутності вищої освіти як визначальної сфери відтворення соціального та інтелектуального капіталу в умовах формування економіки знань, таких якісних ознаках її сучасного розвитку, як фундаменталізація змісту та індивідуалізація форм навчання, реалізація функцій головного інституту економіки знань та соціальної відповідальності для цілей сталого суспільного розвитку.

Найбільш фундаментальними, на думку авторів, публікаціями, які забезпечують міждисциплінарний підхід до дослідження поняттєвого апарату національної системи вищої освіти в Україні, є довідково-аналітичні праці "Енциклопедія освіти" [3] та "Національний освітній глосарій: вища освіта" [5], підготовлені за редакцією В. Кременя та членів національної команди експертів із реформування вищої освіти (HERE – Higher Education Reform Experts) в Україні. Із позиції інституційного впливу на розвиток теорії та практики аналізу конкурентоспроможності важливим є Закон України "Про вищу освіту", який забезпечує не лише правову та інституційну основу державного регулювання цієї галузі, але й слугує одним із базових інститутів інтеграції вітчизняної системи вищої освіти у глобальний освітній простір.

Серед зарубіжних авторів, чий дослідження присвячені окресленню сучасних проблем розвитку вищої освіти у глобальному масштабі та відповідних рефлексій у поняттєвому апараті, на особливу увагу, на думку авторів, заслуговує колективна наукова праця таких учених, як Л. Рамблей (L. Rumbley), П. Альтбах (P. Altbach), Д. Стенфілд (D. Stanfield), Ю. Шиммі (Y. Shimmi), А. Гайардон (A. Gayardon), Р. Чан (R. Chan). У комплексному дослідженні "Вища освіта: всесвітній опис дослідницьких центрів, академічних програм, журналів і публікацій" ("Higher Education: A Worldwide Inventory of Research Centers, Academic Programs, and Journals and Publications") згадані автори звертають увагу на той факт [11, с. 11–33], що вища освіта як особлива сфера життєдіяльності стала об'єктом вивчення економічних наук і формування відповідного поняттєвого апарату лише у другій половині ХХ столітті, не характеризується чітко окресленою "центральною" методологією дослідження та, унаслідок поєднання соціокультурних та економічних функцій, потребує міждисциплінарного підходу до вирішення проблем управління конкурентоспроможністю. Поєднання методологічного інструментарію економіки, соціології, управління та психології зарубіжні та вітчизняні дослідники визначають як наукову базу інституційного аналізу конкурентоспроможності у вищій освіті.

Світовий досвід становлення та розвитку дослідних і підприємницьких університетів, міжнародні критерії оцінювання їхніх досягнень, а також проблеми розвитку інтелектуального підприємництва у вищій школі України характеризує у своєму політико-економічному дослідженні Л. С. Шевченко [9, с. 54–66]. Розвиток під-

приємницьких університетів пов'язаний із диверсифікацією їхнього фінансування та появою, як зазначають Т. Красікова та Д. Огнев у статті [12], нового поняття в пострадянських системах вищої освіти – ендаументу (endowment) – особливого джерела фінансування ВНЗ, що формується за рахунок донорських/спонсорських коштів випускників, суб'єктів бізнесу, та передбачає створення відповідного фонду (endowment fund).

У поняттєвому ряді, що відображає специфіку ринкових відносин у вищій школі (entrepreneurial enterprise or market university) зарубіжні дослідники, зокрема Т. Шульц-Клевен (T. Schulze-Cleven), Т. Рейц (T. Reitz) Дж. Маєс (J. Maesse) використовують також поняття "академічний капіталізм" (academic capitalism) [13]. Водночас автори застерігають, що класичні уявлення про механізми попиту та пропозиції, які ґрунтуються на факторі ціни, не здатні пояснити всю специфіку конкурентних відносин у вищій освіті. Репутація в академічному середовищі та рейтинги ВНЗ, державний регуляторний вплив і фінансова підтримка з різних джерел є тими чинниками, які потребують міждисциплінарного та системного підходу до аналізу конкурентоспроможності у вищій освіті.

Інтернаціоналізація вищої освіти, посилення конкуренції на внутрішньому ринку освітніх послуг підвищили інтерес науковців і практиків до пошуку моделей модернізації систем вищої освіти. Їхній порівняльний інституційний аналіз, як зазначає у статті [14] В. Липов став одним із найбільш популярних методологічних інструментів, які використовує міжнародна наукова спільнота для оцінювання конкурентоспроможності освітніх систем та їхнього внеску в розвиток національних економік. В. Липов звертає увагу на фундаментальні положення порівняльного аналізу систем вищої освіти, які передбачають урахування національних особливостей інституційного механізму їхнього функціонування, а також стану економіки, яка визначає характер потреб у вищій освіті, а відтак – форм та обсягів її підтримки.

За критеріями цінностей, функцій та різних форм взаємодії із суспільством аналізує еволюцію моделі університету як основної інституційної форми вищої освіти британський дослідник Т. Мак-Кован (Tristan McCowan). Залежно від зазначених критеріїв в історичному контексті, Т. Мак-Кован виокремлює п'ять моделей університету [1, с. 511–513], використовуючи поняття середньовічного (Medieval), Гумбольдтського (Humboldtian), розвиваючого (Developmental), мультиуніверситету з численними факультетами та відділеннями (Multiversity) і університету-підприємства (Enterprise). Для зазначених моделей характерними є різний ступінь реалізації навчальних, дослідних та соціальних функцій, а також можливості їхньої реалізації, залежно від рівня соціально-економічного розвитку кожної країни.

Незважаючи на різноманітність механізмів функціонування національних систем вищої освіти, інституційний аналіз їхньої конкурентоспроможності передбачає врахування цінностей та інтересів різних груп стейкхолдерів, які прямо чи опосередковано є корис-

Закінчення таблиці

тувачами освітніх продуктів. Такими стейкхолдерами є абітурієнти та студенти ВНЗ, їхні батьки, викладачі, менеджмент, працедавці, органи державного та регіонального управління в освіті. У кожного з таких стейкхолдерів є особливі, інколи навіть суперечливі підходи та ієрархія критеріїв оцінювання конкурентоспроможності вищої освіти, особливо щодо її якості та ефективності. Водночас об'єктивний характер різноманітності таких інтересів, раціональна та ірраціональна компоненти їхнього формування, зростання глобальної конкуренції в освітньому просторі обумовлюють необхідність у застосуванні принципів системного аналізу та інституційної комплементарності у визначенні основних складових і чинників конкурентоспроможності розвитку національних систем вищої освіти.

Метою цього дослідження є узагальнення та систематизація теоретичних підходів до трактування сутності вищої освіти як системи та об'єкта інституційного аналізу її конкурентоспроможності. Відповідно до поставленої мети, основними завданнями є:

узагальнення та систематизація теоретико-методологічних підходів до дефініції поняття вищої освіти, її видів і провайдерів у міжнародній та вітчизняній науковій думці, чинній нормативно-правовій базі;

визначення архітектури національної системи вищої освіти та її основних складових як об'єктів інституційного аналізу конкурентоспроможності;

обґрунтування основних сутнісних характеристик – критеріїв оцінювання та аналізу конкурентоспроможності систем вищої освіти з урахуванням її цілей та функцій.

У дослідженнях вищої освіти на глобальному рівні, зокрема в міжнародній термінології, разом із вищою освітою використовують поняття "третинна" (tertiary education), "післясередня" (postsecondary education), "університетська" (university education), "освіта третього рівня" (third stage education). Аналіз сучасних міжнародних і національних підходів до розуміння поняття вищої освіти дає підстави стверджувати, що на сьогодні має місце певна різноманітність методологічних підходів до трактування її змісту в міжнародно-правових і національних документах із питань освіти (таблиця).

Таблиця

Визначення поняття "вища освіта" в міжнародних і національних документах із питань освіти

(складено авторами за [5; 15; 17 – 19; 23])

[The definition of the concept "higher education" in international and national documents on education (compiled by the authors based on [5; 15; 17 – 19; 23])]

Документи	Визначення
1	2
Всесвітня декларація "Вища освіта у XXI столітті: візія і дія" (ЮНЕСКО)	Усі види навчання, підготовчих курсів або підготовки до наукових досліджень на рівні післясередньої освіти, що надають університети або інші заклади вищої освіти, визнані такими компетентними державними органами

1	2
Конвенція про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти у Європейському регіоні	Усі види курсів чи груп курсів навчання, а також підготовки фахівців чи дослідників на післясередньому рівні, які визнають відповідні органи Сторони (країни-учасниці Конвенції) як складовими її системи вищої освіти
Закон України "Про вищу освіту", "Національний освітній глосарій: вища освіта"	Сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у ВНЗ (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти
Кодекс Республіки Білорусь про освіту	Рівень основної освіти, спрямований на розвиток особистості студента, курсанта, слухача, їхніх інтелектуальних і творчих здібностей, отримання ними спеціальної теоретичної та практичної підготовки, що завершується здобуттям кваліфікації спеціаліста з вищою освітою, ступеня магістра
Закон Республіки Польща "Про вищу освіту"	Освіта першого, другого ступеня навчання або однорічної магістратури, яку забезпечують уповноважені на це заклади освіти
Федеральний закон "Про освіту в Російській Федерації"	Має на меті забезпечення підготовки висококваліфікованих кадрів за всіма основними напрямками суспільно корисної діяльності, відповідно до потреб суспільства та держави, задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному й моральному розвитку, поглибленні та розширенні освіти, науково-педагогічної кваліфікації

У визначенні ЮНЕСКО як головної міжнародної організації з питань освіти, науки та культури, акцентовано на процесному й інституційному підходах, які окреслюють основні типи процесів (навчання та наукові дослідження) та інституцій, уповноважених забезпечувати їхню реалізацію з дотриманням установлених державою норм. Процесний підхід є визначальним у Міжнародній стандартній класифікації освіти (МСКО-11), де вищу освіту визначають як процеси, за допомогою яких суспільство цілеспрямовано передає накопичену інформацію, знання, розуміння, світосприйняття, цінності, навички, компетентності та моделі поведінки від покоління до покоління [20, с. 81]. У вітчизняній "Енциклопедії освіти" [3] йде мова про вищу освіту як "процес і результат поєднання навчання та професійної підготовки, ..., які передбачають розвиток інтелектуальних і моральних якостей студента, потреб і навичок подальшого вдосконалення та безперервної освіти".

Для законодавчих документів національних освітніх систем характерними є використання компетентнісного підходу (Закон України "Про вищу освіту"), інституційного –

з акцентом на рівні вищої освіти та інституції, що можуть їх забезпечувати (Закон Республіки Польща "Про вищу освіту"), компетентнісно-результативного / програмно-цільового підходу (Федеральний закон "Про освіту в Російській Федерації"; Кодекс Республіки Білорусь про освіту), де зосереджено увагу на кінцевих особистісних і суспільних цілях вищої освіти.

Поєднання компетентнісного, процесного та інституційного підходів до вираження сутнісних ознак вищої освіти дає підстави для її трактування в широкому розумінні як системи неформальних (цінностей, звичаїв, способів мислення, поведінки, тощо) і формальних (правових документів, стандартів, освітніх провайдерів і стейкхолдерів тощо) інститутів, які забезпечують усвідомлення визначальної ролі знань у самовдосконаленні, їхнє засвоєння та збільшення для реалізації цілей як особистісного, так і суспільного інтелектуального розвитку.

Диверсифікація освітньої діяльності та її результатів зумовлює розширення поняттєвого апарату дослідження за рахунок формальної й неформальної освіти, а також її провайдерів. У МСКО-11 формальну освіту визначено як інституційовану, цілеспрямовану та сплановану освітню діяльність, що здійснюють державні та визнані державою приватні організації [20, с. 80]. Саме державні й недержавні ВНЗ становлять в Україні основу системи формальної вищої освіти, забезпечуючи здобуття кваліфікації/ступеня вищої освіти, передбачені національним законодавством.

Порівняно новою інституційною формою освітньої діяльності в Україні є неформальна освіта, визначальними ознаками якої є, по-перше, альтернативний, здебільшого додатковий до формальної освіти характер, що забезпечує гнучкіші можливості особистісного та професійного розвитку людини протягом усього життя (lifelong learning); по-друге, існує у формі короткострокових курсів, майстер-класів, семінарів тощо; по-третє, не передбачає здобуття ступеня вищої освіти, визначеного законодавством країни, але може підтверджуватися спеціальними документами освітнього провайдера (дипломом, сертифікатом тощо).

Із часу формування національних систем вищої освіти її головним "постачальниками" – провайдерами – були ВНЗ (університети, академії, інститути, коледжі тощо). В англійській термінології для позначення цього типу формальних інститутів використовують поняття "higher education institutions" (HEIs), визначаючи їх як будь-яку інституцію, що забезпечує (provides) послуги в галузі вищої освіти, відповідно до норм національного законодавства.

Зростання чисельності осіб, зацікавлених у навчанні, демократизація та індивідуалізація освітніх процесів, їхня модернізація за рахунок сучасних інформаційних технологій зумовили розширення мережі освітніх провайдерів. Серед них профільні та непрофільні, державні й недержавні інститути, фізичні особи, які забезпечують реалізацію як традиційних, так і онлайн-освітніх програм короткого циклу для осіб,

зацікавлених в особистісному та професійному розвитку.

Отже, у системі вищої освіти України за інституційним характером функціонування та результатами діяльності усю сукупність освітніх провайдерів можна розподілити на дві основних групи:

формальні освітні провайдери – ВНЗ усіх типів та організаційно-правових форм господарювання, акредитованих Міністерством освіти та науки України, що забезпечують здобуття рівнів вищої освіти, передбачених відповідним національним законодавством;

неформальні освітні провайдери – різноманітні типи державних і недержавних організацій, фізичних осіб (репетиторів), які: 1) сприяють формуванню та розвитку окремих/додаткових видів загальних і професійних компетентностей, передбачених стандартами та програмами вищої освіти, без здобуття документа про завершений дипломований рівень вищої освіти; 2) забезпечують просування освітніх продуктів у глобальному освітньому просторі, так звані маркетингові агенти в міжнародній індустрії освіти.

Прикладом неформальних освітніх провайдерів першого типу є масові відкриті онлайн-курси (MOOCs – Massive open online courses), які пропонують такі міжнародні освітні провайдери як, наприклад, COURSERA.COM, EDX.ORG, Udacity.com, національний провайдер Prometheus, залучаючи як партнерів не лише провідні заклади вищої освіти, але й комерційні та громадські організації, зацікавлені в передаванні та генерації нових знань.

Різнорічність освітніх провайдерів, послуг, які вони надають для різних категорій споживачів, внутрішніх і зовнішніх чинників, що визначають ефективність цих процесів, а відтак – їхню конкурентоспроможність, потребують системного підходу до побудови моделей управління конкурентоспроможністю у вищій освіті.

Застосування принципів системного підходу до теоретичного дослідження вищої освіти дає підстави стверджувати, що вона функціонує на різних ієрархічних рівнях: локальному (освітній провайдер, ВНЗ як система), регіональному (регіональна система вищої освіти), національному (національна система вищої освіти), глобальному (глобальна система вищої освіти). Кожен із зазначених рівнів характеризується власними, але взаємопов'язаними цілями, ресурсами та умовами функціонування і розвитку.

У класичному визначенні системи як сукупності елементів, що взаємодіють як єдине ціле, важливим є визначення: 1) цілей та функцій системи; 2) принципів / основних положень до побудови структури/архітектури системи, її розвитку; 3) підсистем та елементів системи; 4) комплексу горизонтальних і вертикальних взаємозв'язків (як у внутрішньому середовищі системи, так і поза її формальними межами), які забезпечують функціонування та розвиток системи.

Зазначені концептуальні підходи визначають архітектуру системи, тобто, її елементи, взаємозв'язки, принципи її дизайну та вдосконалення. Ідентифікація

архітектури для конкретного виду системи, у цьому випадку – концептуалізація архітектури національної системи вищої освіти – сприяє кращому розумінню її сутності та основних властивостей, виражених у її структурі, взаємодії із зовнішнім середовищем, що, у свою чергу, впливає на вирішення проблем аналізу конкурентоспроможності вищої освіти.

Ключовим системотвірним чинником, який забезпечує цілісність функціонування систем вищої освіти будь-якого рівня та динамічний характер її розвитку, є відповідна система цілей. Такі цілі мають комплексний, ієрархічний та значною мірою комплементарний характер, оскільки визначаються як цілями розвитку систем вищого порядку, а саме, глобальних стратегій та довгострокових програм розвитку країн і регіонів, так і внутрішніми цілями розвитку систем вищої освіти, які також можна розглядати на різних ієрархічних рівнях. Комплекс таких цілей визначає характер зовнішнього та внутрішнього середовища системи вищої освіти. Типологію цілей, пов'язаних із розвитком вищої освіти в Україні, показано на рис. 1.

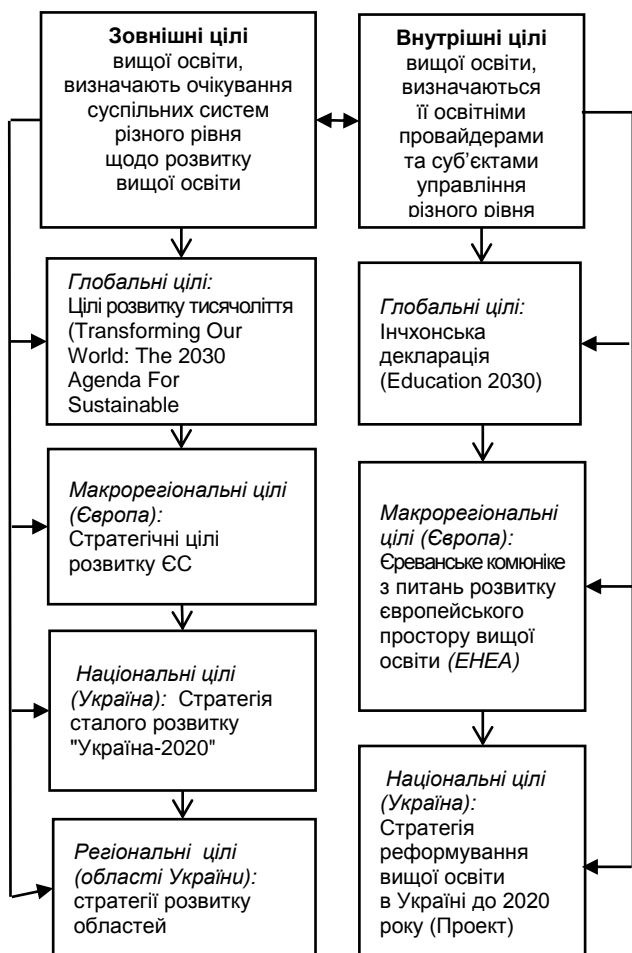

Рис. 1. Типологія цілей розвитку вищої освіти в Україні

[The typology of higher education development goals in Ukraine]

Глобальні цілі системи вищої освіти визначено глобальними довгостроковими цілями та стратегіями суспільного розвитку, серед яких Цілі сталого розвитку (2016 – 2030), визначені в Декларації ООН "Трансформація нашого світу: 2030 порядок денний для сталого розвитку". Серед 17 головних цілей глобального розвитку, визначених ООН у зазначеному документі на найближчих п'ятнадцять років, стратегічною метою (Мета 4) суспільного розвитку в освітній галузі є "забезпечення всеосяжної та справедливої якісної освіти й заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх" [21]. Для сфери вищої освіти глобальною метою є її демократизація, яка ставить завдання забезпечити до 2030 року для всіх жінок і чоловіків рівний доступ до недорогої та якісної професійно-технічної та вищої освіти, у тому числі університетської.

Досягнення кожної з інших глобальних цілей таких, як наприклад: (Мета 12) "забезпечення переходу до раціональних моделей споживання та виробництва"; (Мета 3) "забезпечення здорового способу життя та сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці" неможливі без активної участі в цих процесах інститутів вищої освіти. Саме тому в Інчхонській декларації [22], ухваленій на Всесвітньому форумі з питань освіти у 2015 році, а також у Попередній доповіді ЮНЕСКО про підготовку глобальної конвенції про визнання кваліфікації вищої освіти зазначено, що "вища освіта відіграватиме ключову роль в забезпеченні сталого розвитку, економічного зростання, гідної праці, гендерної рівності та відповідального глобального громадянства в усіх регіонах" [3 с. 10].

З огляду на зазначені цілі, британський дослідник вищої освіти Т. Мак-Кован у роботі [1, с. 520] визначає три відповідних фундаментальних функції вищої освіти: 1) визначення та дослідження природи/першопричин (nature) соціальних викликів і проблем; 2) генерування рішень для вирішення цих проблем, а в окремих випадках – практична реалізація; 3) забезпечення простору для побудови суспільства розвитку.

У свою чергу, вища освіта через своїх освітніх провайдерів, їхню інституційну автономію та академічну свободу реалізує власні глобальні, національні, регіональні, галузеві й локальні цілі та функції. У Всесвітній декларації "Вища освіта у XXI столітті: візія і дія" (преамбула) [15] визначено три цільових завдання/функції вищих закладів освіти: дослідження, навчання та послуги громадськості. Конференція міністрів освіти країн-учасників європейського простору вищої освіти, що відбулася у 2015 році, у Єрванському комюніке визначила співзвучні глобальні цілі: підготовку студентів до активного громадянства, їхньої майбутньої кар'єри, підтримку особистісного розвитку, створення широкої бази передових знань і стимулювання досліджень та інновацій. Головними завданнями у європейському просторі вищої освіти на найближчі п'ять років (2015 – 2020) стануть: підвищення якості й актуальності навчання та викладання; забезпечення затребуваності на випускників протягом усього їхнього трудового життя; формування

інклюзивного, всеосяжного характеру вищої освіти; реалізація погоджених структурних реформ [24, с. 2–3].

Отже, проектуючи принципи системного підходу та інституційної комплементарності на побудову конкурентоспроможних систем вищої освіти можна визначити такі основні положення в їхньому функціонуванні:

1. Цілі систем вищої освіти різних рівнів (глобального, національного, регіонального, галузевого, інституційного) є взаємопов'язаними, визначають, передовсім, її зміст, що реалізують за допомогою різноманітних типів освітніх програм, а також інших освітніх продуктів. Конкретні соціокультурні та економічні умови функціонування ВНЗ як основних інститутів національної системи вищої освіти потребують визначення пріоритетності цілей (наприклад, підвищення рівня працевлаштування випускників чи позицій у міжнародних рейтингах університетів) для забезпечення їхньої інституційної конкурентоспроможності та балансу інтересів внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів.

2. "Розроблення", "виробництво" та "реалізацію" освітніх продуктів здійснюють різні типи освітніх провайдерів, забезпечуючи здобуття загальних і професійних компетентностей у вигляді як формальної (диплом про здобуття певного ступеня освіти), так і неформальної вищої освіти. В інституційному середовищі вищої освіти відбуваються дві, на перший погляд, суперечливі тенденції: по-перше, концентрація інтелектуальних, фінансових та інших ресурсів у меншій кількості формальних, переважно, державних інституціях вищої освіти (національних університетах), по-друге, диверсифікація джерел постачання освітніми продуктами за рахунок міжнародних формальних і неформальних освітніх провайдерів. Останню тенденцію Т. Мак-Ковен позначає поняттям "розурупнення" (unbundling) [20, с. 515–516],

що забезпечує споживачу можливість отримати лише ті освітні продукти, які їм потрібні або які вони можуть собі дозволити.

3. Ефективність реалізації основних функцій системи вищої освіти (дослідження, навчання та послуги громадськості) на кожному рівні, їхня відповідність зовнішнім цілям (глобальним, національним, регіональним) суспільного розвитку має забезпечуватися керівним впливом суб'єктів управління різного рівня та відповідними інституційними формами його реалізації (законами, стандартами тощо).

4. Конкурентоспроможність як інтегральна характеристика динамічної системи вищої освіти будь-якого рівня передбачає ідентифікацію та постійний розвиток каналів зворотного зв'язку з усіма індивідуальними й інституційними стейкхолдерами вищої освіти (абітурієнтами та їхніми батьками, студентами, аспірантами, випускниками, персоналом освітніх провайдерів, громадськими організаціями, працедавцями та бізнесом, засобами масової інформації, органами державної влади та місцевого самоврядування тощо).

З урахуванням наведених положень можна стверджувати, що вища освіта як інституційна система – це сукупність взаємопов'язаних формальних і неформальних соціокультурних, політичних та економічних інститутів, які забезпечують досягнення цілей як особистісного, так і суспільного розвитку за рахунок трансляції загальнолюдських цінностей, духовної культури та знань, їхнього виробництва, накопичення й капіталізації, а також визначають інтелектуальний потенціал і конкурентоспроможність усіх сфер суспільного життя. На рис. 2 окреслено головні складові національної системи вищої освіти в Україні в контексті її інституційного аналізу.

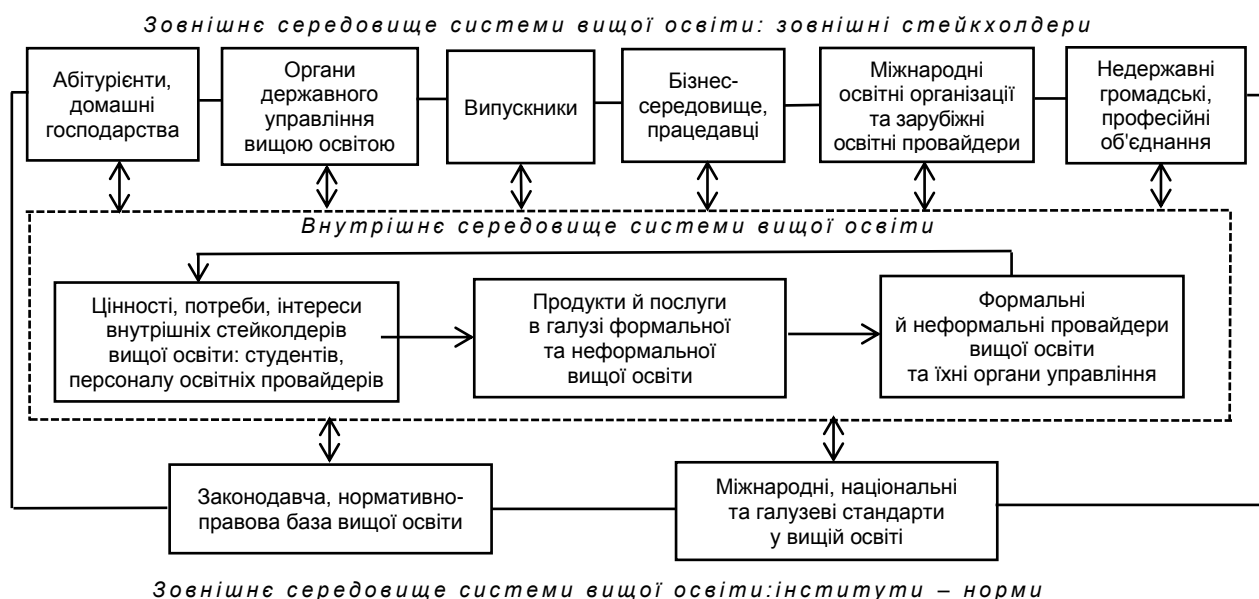

Рис. 2. Інституційна архітектура національної системи вищої освіти в Україні [The institutional architecture of the national system of higher education in Ukraine]

Наведені у статті положення щодо сучасного стану та розвитку поняттєвого апарату дослідження вищої освіти в контексті інституційного аналізу її конкурентоспроможності дають підстави сформулювати такі основні висновки.

1. Глобальне усвідомлення вищої освіти як головної сфери формування інтелектуального капіталу, економіки та суспільства знань зумовлюють активне зростання міждисциплінарних досліджень цієї галузі. В економічних науках актуальною є проблема формування методології дослідження конкурентоспроможності вищої освіти як системи неформальних (цінностей, способів мислення, поведінки, тощо) і формальних інститутів (правових документів, стандартів, освітніх провайдерів і стейкхолдерів вищої освіти тощо), які забезпечують розуміння визначальної ролі знань у самовдосконаленні, їхнє засвоєння та збільшення для реалізації цілей як особистісного, так і суспільного інтелектуального розвитку.

2. Основними концептуальними елементами архітектури національної системи вищої освіти в Україні та об'єктами інституційного аналізу її конкурентоспроможності є: 1) цінності, що визначають інтереси та потреби в нових знаннях і компетентностях; 2) поведінка внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів вищої освіти; 3) діяльність формальних і неформальних освітніх провайдерів; 4) продукти та послуги як результати діяльності освітніх провайдерів у вищій освіті.

3. Системотвірною ознакою формування конкурентоспроможної національної системи вищої освіти є комплекс взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх цілей і функцій стратегічного розвитку. Їхній комплексний аналіз дає підстави сформулювати висновок, що основними сутнісними ознаками – критеріями аналізу конкурентоспроможності вищої освіти на усіх рівнях її функціонування та розвитку – є ефективність, якість та соціальна відповідальність.

Запропоновані у статті положення щодо інституційної архітектури національної системи вищої освіти можуть мати подальше практичне використання в розробленні та практичній реалізації моніторингових систем аналізу конкурентоспроможності вищої освіти різного рівня (національної, регіональної, інституційної) з урахуванням інтересів різних груп стейкхолдерів.

Література: 1. McCowan T. Universities and the post-2015 development agenda: an analytical framework [Electronic resource] / T. McCowan // Higher Education. – 2016. – No. 72. – P. 505–523. – Access mode : <http://link.springer.com/article/10.1007/s10734-016-0035-7>. 2. Грішнова О. А. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці : монографія / [О. А. Грішнова, О. В. Дорош, С. Я. Шурпа] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. О. А. Грішнєвої. – Київ : КНЕУ, 2015. – 222 с. 3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Кремень. – Київ : Юрінформ Інтер, 2008. – 1040 с. 4. Яковенко Л. І. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань : монографія / Л. І. Яковенко, О. В. Пашенко. – Полтава : Скайтек, 2011. – 216 с. 5. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий та ін. ; за ред. В. Г. Кременя. – 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : ТОВ ВД "Плеяди", 2014. – 100 с. 6. Савицька Н. Л. Освіта і господарський роз-

виток : теоретико-методологічне осмислення базових категорій [Електронний ресурс] / Н. Л. Савицька. // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_52. 7. Садова У. "Срібні університети": нові горизонти розвитку праці та освіти / У. Садова, Р. Пісна // Україна: аспекти праці. – 2015. – № 8. – С. 3–10. 8. Тимошенко І. В. Человек, институты и рынки в системе образования : монография / И. В. Тимошенко. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 466 с. 9. Шевченко Л. С. Університетська освіта: економічні пріоритети та управління розвитком : монографія / Л. С. Шевченко. – Харків : Право, 2016. – 188 с. 10. Шевчук А. В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку : монографія / А. В. Шевчук. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. – 463 с. 11. Higher Education: A Worldwide Inventory of Research Centers, Academic Programs, and Journals and Publications / [Editors: L. Rumbley, P. Altbach, D. Stanfield et al.]. – 3rd edition Bonn ; Berlin ; New York : Center for International Higher Education, Boston College, and Lemmens Media, 2014 – 360 p. 12. Krasikova T. Y. Endowment in Russian universities : problems and prospects / T. Y. Krasikova, D. V. Ognev // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 2 (164). – С. 199–204. 13. The new political economy of higher education: between distributional conflicts and discursive stratification [Electronic resource] / T. Schulze-Cleven, T. Reitz, J. Maesse et al. // Higher Education 2017. – Access mode : <https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-017-0114-4#aboutcontent>. 14. Lypov V. Systems of higher education: a comparative institutional analysis / V. Lypov // Економіка розвитку. – 2015. – No. 4 (76). – P. 21–32. 15. Higher Education in the Twenty-First Century: Vision and Action. World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action : adopted by the World Conference on Higher Education October, 1998 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm. 16. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні : ратифіковано Законом України від 03.12.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_308. 17. Кодекс Республики Беларусь об образовании № 243-3 : принят 13 января 2011 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kodeksy.by/kodeks-ob-obrazovanii>. 18. Prawo o szkolnictwie wyższym : Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. : opracowano na podstawie: t.j. 2016 r. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bip.nauka.gov.pl/ustawy-akty-sw/>. 19. Об образовании в Российской Федерации : Федеральный закон № 273-ФЗ от 29 декабря 2012 года с изменениями 2015 – 2016 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon-ob-obrazovanii.ru>. 20. International Standard Classification of Education ISCED 2011 [Electronic resource] / UNESCO, Institute for Statistics, P.O. Box 6128, Montreal, Quebec H3C 3J7 Canada, 2012. – 88 p. – Access mode : <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-2011-en.pdf>. 21. Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development [Electronic resource] / United Nations. – New York, 2015. – Access mode : <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>. 22. Education 2030 framework for action towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all [Electronic resource] / UNESCO : World Education Forum 2015 in Incheon, Republic of Korea, 19 – 22 May, 2015. – Access mode : <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813M.pdf>. 23. Draft Preliminary Report on the Possible Global Convention on the Recognition of Qualifications in Higher Education [Electronic resource] / UNESCO, 2015. – Access mode : <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002328/232858e.pdf>. 24. Yerevan Communiqué. Prepared by the Bologna Follow-Up Group (BFUG) [Electronic resource] / Adopted by the Ministers during the Yerevan Ministerial Conference on 14 – 15 May, 2015. – Access mode : http://media.ehea.info/file/2015_Yerevan/70/7/YerevanCommuniquéFinal_613707.pdf.

- References:** McCowan T. Universities and the post-2015 development agenda: an analytical framework [Electronic resource] / T. McCowan // Higher Education. – 2016. – No. 72 – P. 505–523 ; Access mode : <http://link.springer.com/article/10.1007/s10734-016-0035-7>. 2. Hrishnova O. A. *Investuvannia v liudskiy kapital u systemi chynnykiv zabezpechennia hidnoyi pratsi : monohrafiia* [Investment in human capital in the system factors of decent work : monograph] / [O. A. Hrishnova, O. V. Dorosh, S. Ya. Shurpa] ; za nauk red. d-ra ekon. nauk, prof. O. A. Hrishnovoi – Kyiv : KNEU, 2015. – 222 p. 3. Entsyklopediia osvity / Acad. Ped. nauk Ukrainy ; hol. red. V. Kremen – Kyiv : Yurinekom Inter, 2008. – 1040 p. 4. Yakovenko L. I. *Ekonomichni osnovy modernizatsii vyshchoi osvity v umovakh stanovlennia ekonomiky znan : monohrafiia* [The economic fundamentals of modernization of higher education in the becoming of a knowledge economy : monograph] / L. I. Yakovenko, O. V. Pashchenko. – Poltava : Skaitek, 2011. – 216 p. 5. Natsionalnyi osvittnyi hlosarii : vyshcha osvita / avt.-uklad. : V. M. Zakharchenko, S. A. Kalashnikova, V. I. Luhovyi et al. ; za red. V. H. Kremeniya. – 2-he vyd., pererobl. i dop. – Kyiv. : TOV VD "Pleiady", 2014. – 100 p. 6. Savytska N. L. *Osvita i hospodarskyi rozvytok : teoretyko-metodolohichne osmyslennia bazovykh katehoriy* [Education and economic development : theoretical and methodological understanding of basic categories] [Electronic resource] / N. L. Savytska // Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. – 2014. – No. 2. – Access mode : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_52. 7. Sadova U. "Sribni universytety": novi horyzonty rozvytku pratsi ta osvity ["Silver universities": new horizons for development of work and education] / U. Sadova, R. Risna // Ukraina: aspekty pratsi. – 2015. – No. 8. – P. 3–10. 8. Timoshenkov I. V. *Chelovek, instituty i rynki v sisteme obrazovaniya : monografiya* [Man, institutes and markets in the education system : monograph] / I. V. Timoshenkov. – Kharkov : Izd-vo NUA, 2010. – 466 p. 9. Shevchenko L. S. *Universytetska osvita : ekonomichni priorytety ta upravlinnia rozvytkom : monohrafiia* [University education, economic priorities and management development : monograph] / L. S. Shevchenko. – Kharkiv : Pravo, 2016. – 188 p. 10. Shevchuk A. V. *Rehionalni osvittni systemy: teoriia, metodolohiia, praktyka innovatsiinoho rozvytku : monohrafiia* [Regional educational systems : theory, methodology, practice of innovation development : monograph] / A. V. Shevchuk. – Lviv : Instytut rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2013. – 463 p. 11. Higher Education : A Worldwide Inventory of Research Centers, Academic Programs, and Journals and Publications / [Editors: L. Rumbley, P. Altbach, D. Stanfield et al.] ; – 3rd edition Bonn ; Berlin ; New York : Center for International Higher Education, Boston College, and Lemmens Media, 2014 – 360 p. 12. Krasikova T. Y. Endowment in Russian universities : problems and prospects / T. Y. Krasikova, D. V. Ognev // Actualni problemy ekonomiky. – 2015. – No. 2 (164). – P. 199–204. 13. The new political economy of higher education: between distributional conflicts and discursive stratification [Electronic resource] / T. Schulze-Cleven, T. Reitz, J. Maesse et al. // Higher Education 2017. – Access mode : <https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-017-0114-4#aboutcontent>. 14. Lypov V. Systems of higher education: a comparative institutional analysis / V. Lypov // Ekonomika rozvytku. – 2015. – No. 4 (76). – P. 21–32. 15. Higher Education in the Twenty-First Century: Vision and Action. World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action : adopted by the World Conference on Higher Education October, 1998 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm. 16. Konventsiia pro vyznannia kvalifikatsii z vyshchoi osvity v yevropeiskomu rehioni : ratyfikovano zakonom Ukrainy vid 12.03.1999 r. [Electronic resource]. – Access mode : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_308. 17. Kodeks Respubliki Belarus ob obrazovanii No. 243-3 : prinyat 13 yanvarya 2011 goda. [Electronic resource]. – Access mode : <http://kodeksy.by/kodeks-ob-obrazovanii>. 18. Prawo o szkolnictwie wyzszym : Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. : opracowano na podstawie: t.j. 2016 r. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bip.nauka.gov.pl/ustawy-akty-sw>. 19. Ob obrazovanii v Rossiyskoy Federatsii : Federalnyy zakon No. 273-ФЗ. ot 29 dekabrya 2012 s izmeneniyami 2015 – 2016 goda [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon-ob-obrazovanii.ru>. 20. International Standard Classification of Education ISCED 2011 [Electronic resource] / UNESCO, Institute for Statistics, P.O. Box 6128, Montreal, Quebec H3C 3J7 Canada, 2012. – 88 p. – Access mode : <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/iscsed-2011-en.pdf>. 21. Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development [Electronic resource] / United Nations. – New York, 2015. – Access mode : <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>. 22. Education 2030 framework for action towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all [Electronic resource] / UNESCO : World Education Forum 2015 in Incheon, Republic of Korea, 19 – 22 May, 2015. – Access mode : <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813M.pdf>. 23. Draft Preliminary Report on the Possible Global Convention on the Recognition of Qualifications in Higher Education [Electronic resource] / UNESCO, 2015. – Access mode : <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002328/232858e.pdf>. 24. Yerevan Communiqué. Prepared by the Bologna Follow-Up Group (BFUG) : adopted by the Ministers during the Yerevan Ministerial Conference on 14 – 15 May, 2015 [Electronic resource]. – Access mode : http://media.ehea.info/file/2015_Yerevan/70/7/YerevanCommuniqueFinal_613707.pdf.
- Інформація про авторів**
- Панчишин Степан Михайлович** – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри аналітичної економіки і міжнародної економіки Львівського національного університету імені Івана Франка (просп. Свободи, 18, м. Львів, Україна, 79008, e-mail: stmpanchyshyn@gmail.com).
- Гринькевич Ольга Степанівна** – канд. екон. наук, доцент, докторант економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (просп. Свободи, 18, м. Львів, Україна, 79008, e-mail: OGrynkevych@gmail.com).
- Інформація об авторах**
- Панчишин Степан Михайлович** – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри аналітичної економіки і міжнародної економіки Львівського національного університету імені Івана Франка (просп. Свободи, 18, г. Львів, Україна, 79008, e-mail: stmpanchyshyn@gmail.com).
- Гринькевич Ольга Степанівна** – канд. екон. наук, доцент, докторант економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (просп. Свободи, 18, г. Львів, Україна, 79008, e-mail: OGrynkevych@gmail.com).
- Information about the authors**
- S. Panchyshyn** – Doctor of Sciences in Economics, Professor, Head of the Department of Analytical Economy and International Economics of Ivan Franko Lviv National University (18 Svobody Ave., Lviv, Ukraine, 79008, e-mail: stmpanchyshyn@gmail.com).
- O. Hrynkevych** – PhD in Economics, Associate Professor, doctoral student of the Faculty of Economics of Ivan Franko Lviv National University (18 Svobody Ave., Lviv, Ukraine, 79008, e-mail: OGrynkevych@gmail.com).